

KOMPARATIVNA HISTORIJA REVOLUCIJA ARNA J. MAYERA

*U tekstu se razmatra komparativna historija i detaljno predstavlja knjiga istaknutog povjesničara Arna J. Mayera *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions* iz 2000. godine. Osim vrijednosti koju ima kao primjer uspoređivanja Francuske i Ruske revolucije te za razumijevanje tih dviju ključnih modernih i suvremenih revolucija, kao i revolucije općenito, knjiga je bitna za komparativnu historiju i njezinu širu historiografsku i društvenu relevantnost.*

Ključne riječi: komparativna historija, revolucije, Francuska revolucija, Ruska revolucija, Arno J. Mayer

1. Komparativna historija revolucija

Komparativnu historiju moguće je prakticirati na vrlo različite načine. Od ravnopravnih komparacija dvaju ili više povijesnih fenomena u različitim društvima u istom razdoblju, preko asimetričnih komparacija koje se prilikom uspoređivanja izabranih predmeta više fokusiraju na jedno društvo u odnosu na drugo, do uspoređivanja povijesnih pojava iz različitih vremenskih razdoblja.¹ Komparativna historija revolucija – koja nadilazi pojedinačno obrađivanje jedne revolucije, poput Francuske ili Ruske revolucije – afirmirano je područje koje komparaciju provodi kroz jedno ili više razdoblja. Riječ je, dakle, ne samo o označavanju određenih razdoblja kao „doba revolucije“,² kao i analiziranja više revolucija u dužoj perspektivi³ ili revolucije općenito,⁴ nego i različito zasnovanih izravnih komparacija odabranih revolucija. S obzirom na uspoređivanje revolucija ističe se svakako djelo iz 1979. godine *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China* sociologinje i politologinje Thede Skocpol. Među recentnim komparativnim historijama revolucija vrijedi spomenuti zbornik *Scripting Revolution: A Historical Approach to the Comparative Study of Revolutions* koji su 2015. godine uredili Keith M. Baker i Dan Edelstein.

Želio bih u ovoj prigodi detaljno predstaviti još jedno važno komparativno djelo o revolucijama *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions* iz 2000. godine istaknutog povjesničara Arna J. Mayera, koji u nas nije preveden, niti se o njemu pisalo.⁵ Osim opsežnog historijskog preispitivanja dviju ključnih modernih i suvremenih

¹ Drago Roksandić (ur.), *Uvod u komparativnu historiju*, Zagreb 2004.

² Eric J. Hobsbawm, *Doba revolucije: Evropa 1789-1848.*, Zagreb 1987.

³ Charles Tilly, *Europske revolucije: 1492.-1992.*, Zagreb – Podgorica 2006.

⁴ Hobsbawm, „Revolucija“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2-3, 1976, 51-80.

⁵ O ovoj sam tematici prvi put pisao u tekstu „Nema revolucije bez kontrarevolucije – komparativna historija revolucija Arna Mayera“, objavljenom 22. prosinca 2018. na portalu *Slobodni Filozofski* (<http://slobodnifilozofski.com/2018/12/nema-revolucije-bez-kontrarevolucije.html>), koji je ovdje prerađen i dodatno usmjeren prema komparativnoj historiji. Mayerovu knjigu prethodno sam obrađivao dvije akad. god. na seminaru iz kolegija „Europska i svjetska povijest 19. stoljeća“.

revolucija – Francuske i Ruske revolucije – Mayerovo djelo iznimno je bitno i za komparativnu historiju u cjelini, kao i za šire društveno značenje koje ona može imati. Pored objave tog djela iz komparativne historije, Mayer je sebe izrijeком načelno definirao kao komparativnog povjesničara.⁶

Njegova usmjerenost prema komparativnosti posebno se, između ostalog, ogleda i u provođenju originalnog uspoređivanja pojava iz bliže s onima iz udaljene prošlosti, što uključuje inovativno traganje za usporedivim povijesnim procesima u dalekoj prošlosti.⁷ To je načelno navodio još Marc Bloch u svom poznatom tekstu „Za komparativnu historiju europskih društava“,⁸ iz kojeg proizlazi da se uspoređivanje, osim u slučaju dvaju ili više država i društava u istom vremenskom razdoblju, može izvršiti i kompariranjem prošlog i suvremenog razdoblja jedne države i društva. No, Mayerova je specijalnost pritom u artikuliranju usporedbi – o čemu će kasnije biti više riječi – koje mnogi uopće ne bi ni zamijetili ili ih osmislili. Osnove za komparaciju kao pretpostavku historijskog objašnjenja jesu pažljivo ocrtavanje kontekstâ, procesâ i okolnosti, formuliranje zahtjevne teorijske konceptualizacije,⁹ preispitivanje prevladavajućih historijskih interpretacija te – u Mayerovu slučaju – izrazita originalnost i snažna povijesna imaginacija.¹⁰ Zbog toga se i isticalo da je navedeno Mayerovo djelo o komparaciji Francuske i Ruske revolucije remek-djelo komparativne historije.¹¹

Osim kao poticajna ilustracija provođenja komparativne historije, Mayer kao povjesničar, njegova knjiga o usporedbi Francuske i Ruske revolucije, kao i opus u cjelini zanimljivi su i zbog šire važnosti komparativne historije. Naime, Mayerovo spomenuto djelo *Furije: Nasilje i teror u Francuskoj i Ruskoj revoluciji*, pored primjera komparativne historije, ukazuje – s obzirom na stalnu prijepornost teme revolucije – i na njezine šire društvene i političke implikacije u suvremenosti. U knjizi se Mayer hvata ukoštac s onim što je u revolucija najizazovnije – objašnjavanjem revolucionarnog nasilja i terora. Mayer smatra da jedni izbjegavaju govoriti o revolucionarnom nasilju, dok drugi o nasilju i teroru govore najčešće reduktivno i utilitarno. Iz njegove knjige proizlazi upravo suprotno – o nasilju treba govoriti i moguće je to učiniti iz eksplanatorne perspektive te ponuditi cjelovito tumačenje revolucija, umjesto njihove apriorne delegitamacije i demonizacije.

Mayer u knjizi ističe da je njegova pozicija umnogome određena političkim, intelektualnim i historiografskim kontekstom 1989. godine te obilježavanjem 200. godišnjice Francuske revolucije (koja je koincidirala s krajem europskih socijalističkih režima), kada su

⁶ Arno J. Mayer, „Response“, *French Historical Studies*, 4, 2001, 589.

⁷ „To grasp the underlying motor forces of these intertwined enormities, the absolute war and the Judeocide, it may help to ponder comparable historical processes in the distant past.“ Isti, *Why Did the Heavens Not Darken? The „Final Solution“ in History*, London – New York 2012, 19.

⁸ Marc Bloch, „Za komparativnu historiju europskih društava“, u: Roksandić (ur.), *Uvod u komparativnu historiju*, 37-64.

⁹ „Just as there is no historical explanation without comparison, explicit or implicit, there is none without theory.“ Mayer, *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions*, Princeton 2000, 16.

¹⁰ Na Mayerovu povijesnu imaginaciju upozorio je Enzo Traverso, „The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions, Arno J. Mayer, Princeton: Princeton University Press, 2000.“, *Historical Materialism*, 16/4, 2008, 211.

¹¹ „His book is a masterpiece of comparative history“. Hans Mommsen, recenzija na koricama Mayerove knjige *The Furies*.

konzervativni i liberalni povjesničari Francusku revoluciju tumačili kao izvor revolucionarnog nasilja 20. stoljeća i zametak budućih totalitarizama. Najprije su analogijom povezivali nasilje i teror Francuske i Ruske revolucije, a zatim sovjetski i nacistički režim kao dvije varijante istog totalitarizma, prepoznavši njegove korijene u jakobinskom terorizmu. Mayer naglašava da prilikom povlačenja takvih analogija povjesničari uglavnom nisu navodili ključne razlike i suprotnosti – primjerice, da ne postoji sovjetski ekvivalent nacističkom genocidnom rasizmu – već su pretežno naglašavali strukturne sličnosti. Mayer navodi takve paušalne usporedbe – neosjetljive za prostor i vrijeme tadašnjih zbivanja te vođene sadašnjim političkim prilikama – kao motivaciju za poduzimanje opsežne komparacije nasilja i terora Francuske i Ruske revolucije, dviju revolucija koje leže u temelju svih navedenih prijevora.¹² Smatra također da se fašizam i komunizam (pa i Hitler i Staljin¹³) nikako ne mogu izjednačavati (jer nema, primjerice, sovjetske Treblinka¹⁴) te kritizira korištenje takvim analogijama.

Iz perspektive profesionalnog povjesničara, Mayer će napomenuti da je – unatoč želji za izbjegavanjem crno-bijelog prikaza – nemoguće biti objektivan i vrijednosno neutralan prema kontroverzama revolucionarnog nasilja i terora. Postizanje ravnoteže između objašnjavanja i osuđivanja, razumijevanja i opravdavanja stoga je trajni izazov. Za sebe ističe da se – usprkos rizicima i suprotno prevladavajućim očekivanjima – upustio u „empatično razumijevanje“ revolucionarnih Furijskih, smatrajući to intelektualno izazovnim i odgovornim te, naravno, zadržavajući stručnu kritičnost. Empatično razumijevanje revolucije također je moguće povezati s jednom od ideja vodilja u Mayerovoj knjizi, rečenicom M. Horkheimera i T. W. Adorna: „Pothvat kojem treba težiti nije konzervacija prošlosti, već spas prošlih nadanja“. Navođenjem Furijskih (nepomirljivih i bijesnih božica osвете) u naslovu knjige naglašava se da su revolucionarno nasilje i teror – potaknuti strahom, vođeni osvetom i „religijski“ odobreni – bili osobito žestoki i nemilosrdni.¹⁵

Zanimljivo je u današnjem lokalnom kontekstu čitati Mayerovo zapažanje s konca 1990-ih godina. Prema njemu, Francuska se revolucija već toliko proučavala i objektivizirala da bi, s obzirom na nju, trebalo ponovno uspostaviti veću empatičnu blizinu, za razliku od historiografskog proučavanja Ruske revolucije, koje traži veću kritičku distancu jer se o njoj i dalje neprikladno stručno polemizira.¹⁶ I zaista, govor o Ruskoj revoluciji u nas još uvijek teško uspostavlja stručnu kritičku distancu, često pribjegavajući demoniziranju i pojednostavnjivanju,¹⁷ odnosno dekontekstualiziranju i problematičnim analogijama.¹⁸ S druge strane, i Francuska je revolucija odnedavno u dijelu ovdašnje javnosti ponovno postala prijepornom, ne samo zbog revolucionarnog nasilja i terora nego i zbog sekularizacije te vlastitog transformativnog učinka u cjelini.

¹² Mayer, *The Furies*, XIII-XV.

¹³ *Ibid.*, 607.

¹⁴ *Ibid.*, 240.

¹⁵ *Ibid.*, XVI.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Branimir Janković, „Demoniziranje i pojednostavnjivanje“, *Vijenac*, br. 624, 1. 2. 2018, <http://www.matica.hr/vijenac/624/demoniziranje-i-pojednostavnjivanje-27490/>

¹⁸ Krešimir Zovak, „Odjeci Oktobra“, *Slobodni Filozofski*, 6. 5. 2018, <https://slobodnifilozofski.com/2018/05/odjeci-oktobra.html>

Na to upozorava i Mayer, naglašavajući kako danas vlada konsenzus u kojem se revoluciju negativno vrednuje i drži nepotrebnom te prema kojem je zbog ljudskih i materijalnih gubitaka nije moguće moralno i historijski braniti. Hannah Arendt postulirala je to u djelu *O revoluciji* tvrdnjom da se „sloboda bolje sačuvala u zemljama u kojima nije došlo do revolucije“.¹⁹ Francuska i Ruska revolucija – koje su istovremeno privlačile i užasavale – ustupile su mjesto slavljenju revolucija za ljudska prava, političke slobode, privatno vlasništvo i slobodnotržišni kapitalizam („revolucija bez revolucije“). Mayer smatra da takva perspektiva – ukorijenjena u liberalnim i konzervativnim vrijednostima – sprečava kritičko istraživanje revolucije kao složenog povijesnog fenomena. Napominje također kako treba imati u vidu da su dugoročne posljedice toga što milijuni ljudi i danas žive u siromaštvu jednake ili čak veće od cijene revolucija.²⁰ To je argumentacija kojom se koristio i Slavoj Žižek u predgovoru knjizi Sophie Wahnich *In Defence of the Terror: Liberty or Death in the French Revolution*²¹ – problematičnim smatramo vidljivo nasilje i teror Francuske revolucije, ali ne i nevidljivo sistemsko nasilje, upisano u uobičajeno funkcioniranje našeg ekonomskog i političkog sistema, kao i njegove posljedice. K tome Žižek napominje da određene smrti danas selektivno činimo vidljivijima od drugih, što je važno i za Mayerovu argumentaciju.

2. Mayerovo tumačenje revolucije

Na osnovi komparativnog istraživanja Furijske i Ruske revolucije, Mayer u određenoj mjeri rekonfigurira poimanje revolucije. Tvrdi, naime, da nema revolucije bez nasilja i terora, građanskog i međunarodnog rata, ikonoklazma i religijskog konflikta, sukoba grada i sela. Smatra da su revolucionarne Furijske primarno potaknute neizbježnim i beziznimnim otporom njima suprotstavljenih snaga i ideja. Ističe da je takva polarizacija posebno žestoka kada revolucija koja je suočena s otporom podrazumijeva obećanje i prijetnju radikalnog preustroja postojećeg političkog i društvenog sistema – u smislu posve novog početka, a ne samo puke promjene.²²

Mayer podsjeća da – unatoč raširenim predodžbama – kolektivno nasilje nije tako rijetko kao revolucija. Uobičajeni je oblik kolektivnog nasilja rat, koji u pravilu presudno radikalizira i revoluciju, kao što je radikalizirao i revolucionarizirao Francusku i Rusku revoluciju. Smatra da nasilje koje prati revoluciju ide do ekstrema (ili se takvim doima) upravo zbog toga što revolucija uključuje i međunarodni i građanski rat. Ističe da u dominantnim analizama i objašnjenjima revolucionarnih Furijske vrijedi stara pretpostavka prema kojoj je međunarodni rat manje problematičan od građanskog. I dok se revolucija zbog nasilja smatra nedopustivom, to nije slučaj s ratom. Prema Mayeru, pokolji francuskih i ruskih međunarodnih ratova nadmašuju pokolje građanskih ratova koji su pratili Francusku i

¹⁹ Mayer, *The Furies*, 3; prijevod citiran prema: Domenico Losurdo, *Historijski revizionizam: problemi i mitovi*, Zagreb 2017, 22.

²⁰ Mayer, *The Furies*, 3.

²¹ Slavoj Žižek, „Foreword: The Dark Matter of Violence, Or, Putting Terror in Perspective“, u: Sophie Wahnich, *In Defence of the Terror: Liberty or Death in the French Revolution*, London – New York 2012, XI-XXIX.

²² Mayer, *The Furies*, 4.

Rusku revoluciju, ali se prvi glorificiraju i mitologiziraju, dok su drugi predmet gnušanja.²³ Očito je i ovdje na djelu vrijednosna hijerarhizacija nasilja – jedno se drži problematičnim, drugo, pak, ne.

Mayer dalje napominje da revolucija izvire i hrani se slomom državnog suvereniteta i njegovim raspadom na nekoliko međusobno suprotstavljenih centara moći. Napominje da su se tijekom Francuske i Ruske revolucije ti centri okrenuli nasilju, u pokušaju da vrate ili osiguraju monopol na legitimnu upotrebu sile u svoju korist na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini. To je, kako navodi, pojačano istovremenim slomom pravosudnog sustava, otvorivši put osvetama, odnosno odmazdama, osobito u zonama gdje je bjesnio građanski rat i teror. Za Mayerovu koncepciju naročito je bitno naglašavanje da je kontrarevolucija sastavni dio revolucije i da im treba objedinjeno pristupati. Kao što nam je dobro poznato, to uglavnom nije slučaj, a autor upozorava na zanemarivanje kontrarevolucije kao „nužne antiteze revolucije“ i u stručnoj literaturi. Podsjeća da se vladajuće klase u Francuskoj i Rusiji nisu namjeravale mirno povući, tim više što su bile ugrožene religijske, kulturne i mentalitetne osnove njihova svijeta. Na djelu je bila, kako ističe, izražena polarizacija političkog polja na temelju podjele ili rascjepa „prijatelj – neprijatelj“, pri čemu su se obje strane (revolucionarna i kontrarevolucionarna) žestoko borile za vlastite „svetinje“.²⁴ Stoga kontrarevolucija, kao i revolucija – zbog svoje složenosti – zahtijeva jednako kompleksna i nijansirana objašnjenja.

U otporu revoluciji sudjelovali su, prema Mayeru, konzervativci, reacionari i kontra-revolucionari. Pritom kontrarevolucija dolazi organizirano i odozgo, dok odozdo dolazi spontana antirevolucija (ponajprije kao otpor seljaštva), no izostalo je njihovo međusobno povezivanje. Revolucionarne vođe sve su otpore, pak, doživljavali i proglašavali kontra-revolucijom. Međutim, Mayer napominje da kontrarevolucija ipak nije mit ili fantazma (kako to neki ističu), već je barem jednako dugotrajna te usidrena u političkoj tradiciji i kulturi Francuske i Rusije – odnosno Europe – kao i revolucija. Njezino ishodište vidi u idejama koje su se suprotstavljale idejama prosvjetiteljstva. Stoga su prosvjetiteljstvo i protuprosvjetiteljstvo nerazdvojni poput revolucije i kontrarevolucije. Mayer ističe da ako prosvjetiteljstvo treba u određenoj mjeri kriviti za – kako se govori – teror Francuske i Ruske revolucije, odnosno lijevih totalitarnih režima, onda je i protuprosvjetiteljstvo jednako odgovorno za teror fašizma, napose nacizma.²⁵

Mayer će tom prilikom naglasiti da pri istraživanju i osudi nasilja i terora Francuske i Ruske revolucije ne treba gubiti iz vida da ni kontrarevolucija nije bila nevinna te da bez nje ne bi bilo ni Furijâ. Smatra, naime, da su snage starog poretka 1789. i 1917. godine bile barem jednako agresivne kao snage novog poretka. Iako je kontrarevolucija u Francuskoj i Rusiji poražena, taj ishod, prema Mayeru, nikako nije bio neizbježan. Stoga zaključuje da protivnike revolucije ne treba ignorirati ili minimalizirati njihovu važnost, niti je, dakako, preuveličavati. Tom kontekstu možemo pridružiti Mayerovo napominjanje da je malim državama – za razliku od Francuske i Rusije – bilo teško održati revoluciju zbog intervencija velikih sila koje bi je slomile.²⁶

²³ Ibid., 4-5.

²⁴ Ibid., 6.

²⁵ Ibid., 6-7.

²⁶ Usp. poglavlje „Counterrevolution“, u: Ibid., 45-67.

Autorovu koncepciju zatim određuje premisa da je i religijski konflikt značajno revolucionalizirao revolucije. Napominje da su u Francuskoj i Rusiji, kao iznimno ruralnim, seljačkim društvima, Crkva i religija bile sveprisutne, uz vrlo jaku vezu sakralnog i političkog, odnosno Crkve i države. Hegemonija Ruske pravoslavne i Katoličke crkve u Francuskoj upravo je ono protiv čega su ustali revolucionari, namjeravajući osloboditi seljake i seljanke od neznanja i praznovjerja te, prema Mayerovim riječima, prezirući zbog toga svijet seljakâ. Stoga je i religijski konflikt, poput revolucionarnog i antirevolucionarnog, dodatno pridonio brutalnosti seljačkih i građanskih ratova za vrijeme obiju revolucija. Mayer ističe kako nije moglo biti korjenitih političkih i društvenih preobrazbi bez obuhvatne promjene odnosa države i Crkve te umanjivanja religijskog utjecaja na društveni i kulturni život. Postupci poput odvajanja Crkve od države i oduzimanja crkvenog vlasništva pritom su izazivali znatno protivljenje. Crkve su ekskomunicirale jakobince i boljševike, a konflikt je eskalirao i ujedno postao religijski. Francuska i Ruska revolucija zatim su pokrenule vlastite alternativne kvazireligije, kako ih naziva Mayer.²⁷

S obzirom na ideološki aspekt, Mayer smatra da je jakobinska, odnosno boljševička ideologija imala ključnu ulogu, ali da nisu bile rigidne, već fluidne i fleksibilne. Dakle, više su usmjeravale odluke i ograničavale izbore akterâ revolucije nego što su ih u potpunosti određivale. Tome je bilo tako i zbog izrazito konfuznih domaćih i međunarodnih prilika koje, prema Mayeru, nisu mogle biti kontrolirane i kanalizirane sukladno s unaprijed zadanim ideološkim shemama. Zbog toga smatra da je koncept ideologije previše nejasan, optužujući i mehanički da bi mogao pružiti primjereno objašnjenje. Iako su revolucionarni akteri svoje djelovanje opravdavali ideologijom – koja im je programski bila iznimno važna – ni u Francuskoj ni u Ruskoj revoluciji, tvrdi Mayer, nema ideološkog determinizma. Revolucionarni akteri bili su ponajprije vođeni nastalim okolnostima, a ne ideološkim receptima, uz mnogo improviziranja. Mayer će pritom naglasiti i utjecaj autoritarnog nasljeđa carske Rusije, kao i revolucionarnih događanja te građanskog rata na autoritarnu i nepopustljivu političku kulturu boljševika.²⁸

Nadalje, Mayer osobito ističe vezu Francuske, odnosno Ruske revolucije i međunarodne politike jer je utjecaj revolucija daleko nadilazio zemlje u kojima su nastajale, posebice zbog njihova univerzalnog karaktera. Pristalice revolucije očekivale su njezin širi međunarodni trijumf, upravo ono od čega su strahovali državnici. Kako navodi autor, neprijateljstvo velikih sila i revolucionarnih režima povećavalo je mogućnost izbivanja rata. Obje velike revolucije, ponavlja Mayer, revolucionalizirane su međunarodnim ratom, koji je utjecao i na uvođenje „crvenog terora“ 1918. godine. Autor stoga revolucionarni teror 1917. – 1922. smatra neodvojivim od građanskog rata, vojne intervencije europskih sila i borbe protiv seljačkih pobuna.²⁹

²⁷ Ibid., 8.

²⁸ Ibid., 9-10.

²⁹ Ibid., 10-13.

3. Kako komparativno objasniti nasilje i teror u revolucijama?

Pitanje nasilja i terora, kako naglašava Mayer, od Francuske revolucije do danas dijeli revolucionare i reformiste, kao i povjesničare – za jedne je teror nužno zlo da bi revolucija preživjela, za druge nepotrebna, barbarska i kontraproduktivna posljedica revolucije. Mayer ističe da je teror upućen na interpretacije koje su predodređene, monokauzalne, demonizirajuće i didaktičke, pri čemu se teško odolijeva iskušenju iščitavanja njegovih početaka u svjetlu kasnijeg (poslije)revolucionarnog razvoja i ishoda, često s iznošenjem opominjućih lekcija za sadašnjost i budućnost. Autor prepoznaje tri središnje interpretativne matrice u objašnjavanju revolucionarnog terora. Prva kao pokretača i pogonsku snagu terora prvenstveno uzima kontingentne okolnosti, druga ideologiju, a treća vodeće revolucionarne aktere. Dakako, razni se autori u konkretnim djelima ne oslanjaju samo na jednu od spomenutih interpretativnih matrica, već – u različitom omjeru – kombiniraju određene elemente iz svake od njih.³⁰ Mayer će u knjizi evidentno dati prednost tumačenjima koja skrupulozno uzimaju u obzir povijesne događaje i okolnosti (poput domaćih i međunarodnih prilika i sukoba, sloma državnog aparata i pravosudnog sustava te mnogih drugih), umjesto interpretacijama koje postavljaju isključivi ili pretežni eksplanatorni naglasak na ideologiju i velike ličnosti. Nastojat će, međutim, uvijek imati u vidu sva tri elementa. Pored toga, prilično će ih proširiti, uvodeći i nove elemente koje smatra relevantnima za objašnjavanje revolucionarnog terora – snažne napetosti između grada i sela, profanog i sakralnog, inovacije i tradicije.

Mayer, dakle, smatra da je za dublje objašnjenje terora u revolucionarnim razdobljima bitno uključiti okolnosti građanskog i međunarodnog rata, antirevolucionarnih i kontrarevolucionarnih otpora, kao i sloma državnog i sudskog suvereniteta, koji otvara prostor za erupciju brutalnih činova osvete, odnosno odmazde kako crvenog tako i bijelog terora, u rasponima od terora odozdo do terora odozgo. Prisutno je i nasilje koje obilježava prijelome i nove početke, odnosno utemeljiteljsko nasilje. Pritom se nemilosrdne Furije pojavljuju na objema stranama, obilježene panikama i strahovima (osobito konspiracijskim strahovima) te izraženom podjelom prijatelj – neprijatelj, karakterističnom za revolucionarna razdoblja. Kao što je već spomenuto, Mayer napominje da su revolucionarne Furije ponajprije poticane snažnim domaćim i međunarodnim suprotstavljanjem te otporima revoluciji i svemu što je ona značila. Radikalizaciji suprotstavljenih strana pridonosio je i religijski aspekt – snažna konfrontacija oko sekularizacije, odnosno razdvajanja Crkve i države te sukob oko religije, s obzirom na to da su Francuska i Ruska revolucija, kako navodi autor, razvile vlastitu sekularnu, odnosno političku religiju.

Spomenuto proširivanje eksplanatornog okvira očituje se i u Mayerovu konceptualnom oslanjanju na teorijske uvide niza autora, kako bi njegovo objašnjenje terora u Francuskoj i Ruskoj revoluciji bilo što slojevitije, vidljivom, primjerice, iz sljedećeg citata: „Međutim, konzultirati Machiavellija o temi okrutnosti, Bodina o nasilju odozdo, Montesquieua o strahu, Quineta o zavjeri, Merleau-Pontyja o ‘teroru povijesti’ te Arendt o ‘društvenom pitanju’ prije svega znači tražiti pomoć u nastojanju da rasprava naide ‘nerijetko dobrono istražen i obilježen stari teren’ koji je zadržava na temi sile, omjeravanja te interakcija između okolnosti, ideologije i vođe.”³¹

³⁰ Ibid., 95-97.

³¹ Ibid., 122.

S obzirom na nasilje u širem smislu, Mayer će elaborirati da je ono neodvojivo od revolucije i kontrarevolucije, kao što su i one neodvojive jedna od druge. Napominje da nasilje – iako inherentno revoluciji – nije vezano samo uz nju, niti se pojavljuje tako rijetko kao revolucija. Prema Mayeru, gotovo su sva društva i države prilikom osnivanja i konsolidiranja pribjegavale ratovima (također neodvojivima od nasilja), opravdavajući ih, romantizirajući i slaveći u svojim utemeljiteljskim mitovima. Ističe da se nasilje, koje je sveprisutno tijekom povijesti, ne smanjuje ili nestaje ni danas, već samo mijenja svoje lice. Naravno, Mayer upozorava i na kulturu nasilja u demokratskim državama te tvrdi da nasilje ne obuhvaća samo fizičko nasilje. Kao što je poznato i kao što navodi Mayer, politička, pravna i kulturna konstrukcija nasilja naročito se očituje u razlikovanju između legitimne sile (koju prisvaja država) i nelegitimnog nasilja.³²

Jasno je da Mayer – slično drugim autorima – zauzima poziciju koja kritizira javnu politiku nasilja. Onu politiku koja jedno nasilje drži problematičnim, a drugo ne; koja nasilje vidi samo u revolucijama, a ne u antirevolucijama i kontrarevolucijama; te koja ne vidi ni ratno ni sistemsko, ekonomsko ili simboličko nasilje. Mayer u knjizi navodi više primjera, ne samo antirevolucionarnog i kontrarevolucionarnog nasilja nego i milijunskih žrtava Napoleonovih ratova (koje se danas većinom ne drži suviše problematičnima, nego ih se čak i glorificira). Međutim, ozbiljno dovođenje revolucionarnog nasilja u pitanje moguće je razumjeti i kao kritiku revolucije koja ne dolazi samo od njezinih ideoloških protivnika nego i od onih koji su smatrali da će revolucije donijeti oslobođenje i biti potpuno drugačije od onoga što im je prethodilo, uključujući i državno nasilje. No, Mayerovi argumenti o politici nasilja koja razlikuje problematično i neproblematično nasilje stoje čak i neovisno o kritici revolucije kao „iznevjerenog obećanja“.

4. Mayerova metodologija proučavanja revolucija

U prvom, konceptualnom dijelu knjige o revolucionarnim Furijama Mayer se teorijski bavi navedenim problemima revolucije, kontrarevolucije, nasilja, terora, osvete/odmazde i religije kao uporišnim točkama historijskog objašnjenja nasilja i terora u Francuskoj i Ruskoj revoluciji. U drugom dijelu knjige iscrpno razrađuje spomenuti konceptualni okvir na historijskoj analizi Francuske i Ruske revolucije (zasebno i u međusobnoj komparaciji) na temelju problemskih cjelina nasilja i terora, sukoba sela i grada, odnosno seljačkih ratova, religijskog konflikta, eksternalizacije Francuske revolucije te internalizacije Ruske revolucije. Iako se Mayer u objašnjavanju revolucionarnog nasilja i terora suprotstavlja tumačenjima koja ih svode na slijepu ideologiju i demonske vođe – uz pretpostavku da postoji samo revolucionarno nasilje i da je ono jedinstveno u povijesti – te potpunom delegitimiziranjem revolucije i izjednačavanju dvaju totalitarizama, njegova knjiga nije pisana naglašeno polemički. U njoj se više implicitno polemizira s dominantnim interpretacijama, stoga je veći naglasak stavljen na formuliranje novih uvida koji bi za neizbježnu posljedicu imali preispitivanje onoga što se tada i danas smatra gotovo neprijepornim.

Osim toga, radi se o opsežnoj knjizi od gotovo 700 stranica, dugo pripremanoj i pisanoj godinama, što je karakteristično za Mayera, ali ne i za današnju znanstvenu praksu.

³² Ibid., 71-74.

Temelji se na pažljivom iščitavanju brojne literature ne samo iz područja historiografije nego i političke te društvene teorije, sa složenom konceptualizacijom, detaljnom analizom i, prije svega, s ciljem pružanja novih, heterodoksnih perspektiva. Mayer smatra da povjesničar treba postavljati pitanje „Zašto?“ i ne nuditi pojednostavnjene nego kompleksne odgovore, kakva su, uostalom, i povijesna zbivanja. Usprkos oslanjanju na teorijsku konceptualizaciju, autor u analizi inzistira na pažljivom rekonstruiranju povijesne kronologije, odnosno dijakronije, kako bi se izbjegla dekontekstualizacija i ahistorizam. Upravo se u sprečavanju da revolucije ostanu izolirane od konkretnog povijesnog vremena sastoji važan doprinos historije kao discipline – i komparativne historije – u širim društvenim raspravama o revolucijama.

Pritom se ne radi samo o tome da se Mayer uvijek iznova referira na kompleksni povijesni kontekst Francuske i Ruske revolucije, primjerice, na to da su boljševici došli na vlast u trenutku ruskog vojnog poraza u krvavom Prvom svjetskom ratu, ekonomskog kolapsa, velike gladi i sloma državnog suvereniteta te usred drugih ekstremnih okolnosti koje su odredile njihovu vladavinu. Riječ je i o upućivanju na kontinuitete poput boljševičke autoritarnosti kao posljedice autoritarnih kontinuiteta s režimom carske Rusije (primjerice, između carskog i revolucionarnog policijskog aparata ili između sibirskog sistema egzila u carskoj Rusiji i koncentracijskih i radnih logora u revolucionarnoj Rusiji). Mayer ističe da, s obzirom na ekstremnu situaciju, a napose rusku povijesnu i političku tradiciju, tadašnji izbor nije bio između demokracije i despotizma nego između različitih oblika autoritarne vlasti.³³

Osim pažljive kontekstualizacije koja uključuje povezivanje bitnih sinkronijskih okolnosti te sinkronijskih i dijakronijskih konteksta, Mayer se – kao što je rečeno u uvodu – osobito odlikuje upozoravanjem na one epizode iz prošlosti koje su dobile važnu ulogu tijekom dviju revolucija. Primjerice, na važnost specifičnih povijesnih nasljeđa i sjećanja – kao što su veliki religijski masakri u Francuskoj i sibirski sistem egzila u Rusiji – koji su postali relevantni u Francuskoj, odnosno Ruskoj revoluciji. Dio toga jest i spomenuto naglašavanje da nasilje i teror imaju dugu povijest i nisu samo pitanje revolucije. S tim u vezi Mayer navodi da su boljševici opravdavali crveni teror i smatrali ga jednim od razloga pobjede u građanskom ratu, ali nisu uzimali u obzir da bi u konačnici mogao postati, kako navodi, politički korozivan i kontraproduktivan. Istovremeno, Bijeli uopće nisu spominjali, niti promišljali teror koji je bio rezultat njihova vlastitog antirevolucionarnog i kontrarevolucionarnog djelovanja.³⁴

Pored izbalansiranog omjera teorijske konceptualizacije i povijesne kontekstualizacije, osobito se ističe Mayerovo inzistiranje na komparativnosti kao ključu za pružanje kompleksnih objašnjenja. Tek mu komparativna studija nasilja i terora u Francuskoj i Ruskoj revoluciji omogućuje da na temelju tih dviju ključnih modernih i suvremenih revolucija ustvrdi kako nema revolucije bez nasilja i terora, građanskog i međunarodnog rata, ikonoklazma i religijskog konflikta, sukoba grada i sela. Tek komparativnost omogućuje generalizacije poput središnje Mayerove napomene – Furije su nastajale zbog otpora revolucijama i ne bi ih bilo bez kontrarevolucije.

³³ Ibid., 234.

³⁴ Ibid., 312.

5. Važnost komparativne historije za suvremene rasprave

Svojom knjigom o revolucionarnim Furijama Mayer otvara važne perspektive i nudi uvjerljive argumente za postojeće rasprave o revoluciji, nasilju i terorizmu, napose u opreci spram tumačenja koja danas dominiraju javnim diskursima. To se osobito odnosi na pojednostavnjene interpretacije koje revolucionarno nasilje i teror vide samo kao rezultat demonskih ličnosti i zaslijepljenosti ideologijom. Kao što pokazuje Mayer, pitanje revolucionarnog nasilja i terora mnogo je kompleksnije i o tome nije moguće relevantno govoriti bez uzimanja u obzir konteksta i čitavog niza okolnosti. Među njima svakako treba istaknuti i otpor revoluciji, odnosno kontrarevoluciju, koju treba vratiti u javni i stručni govor o revolucijama. Kao što poentira Mayer, ne uzimati u obzir snage opozicije, koje su često bile u ofenzivi, isto je kao govoriti o bitki bez spominjanja neprijateljske vojske.³⁵

Mayerove tvrdnje i argumenti bitni su i za relevantno sudjelovanje u simboličkoj borbi oko koncepta totalitarizma i njegove suvremene upotrebe. Osim što se ne koristi konceptom totalitarizma kako bi objasnio Francusku i Rusku revoluciju te njihove ishode, Mayer kritizira njegovu upotrebu u svrhu delegitimiranja revolucija. Mayer k tome kritički preispituje dominantno tumačenje pakta Hitler–Staljin iz 1939. godine koje se – u spomenutom eksplanatornom okviru totalitarizma te istovjetnosti nacističkog i sovjetskog režima – koristi kao temelj za Europski dan sjećanja na žrtve svih totalitarnih i autoritarnih režima, koji se obilježava na dan sklapanja njemačko-sovjetskog pakta. Mayer isto tako navodi, što je, dakako, otvoreno za raspravu, da bi ukrajinsku veliku glad 1932. – 1933. godine – umjesto s Holokaustom i genocidom, kako se to često čini – prije moglo uspoređivati s irskom velikom gladi 1845. – 1849. godine.³⁶ Navedeni primjer potvrđuje više puta spomenuto Mayerovo nastojanje za originalnim komparacijama suvremenih povijesnih pojava s onima iz udaljenije prošlosti.³⁷

Međutim, onkraj konteksta globalnih prijevora o revolucijama i totalitarizmima – koji ne prestaju ni dvadeset godina od objavljivanja Mayerove knjige – nju je u lokalnom kontekstu moguće čitati barem iz još jedne važne perspektive. Naime, Mayerov složeni konceptualni okvir, pažljivo praćenje kronologije, iznošenje bitnih okolnosti i konteksta te pružanje kompleksnih objašnjenja revolucionarnog nasilja – i posebice komparativna historija – poticajan su model za hvatanje ukoštac s kontroverzama jugoslavenske revolucije i revolucionarnog nasilja tijekom rata, a osobito poslijeratnog nasilja – koje u hrvatskoj i jugoslavenskoj povijesti simbolizira Bleiburg – kako bi se stručno i javno afirmiralo drugačije interpretacije i poglede koji kronično nedostaju hrvatskoj historiografiji. Napose s obzirom na to da se u javnim raspravama o osjetljivim povijesnim temama historiografski i intelektualno neprestano vrtimo u krug s uvijek istim argumentima i perspektivama. Za navedene povijesne kontroverze – kao i, primjerice, recentne polemike oko historijske interpretacije djelovanja Alojzija Stepinca te drugih ličnosti i tema koje izazivaju podijeljena javna tumačenja – komparativna historija mogla bi zaista biti ključna. U tome se potvrđuje ne samo historiografska nego i njezina šira društvena važnost. Osim dovodenja u pitanje uobičajenih analogija i usporedbi koje se povlače, komparativna historija omogućuje šire preispitivanje prevladavajućih pretpostavki, postavljanje potpuno novih pitanja i, posljedično tomu, davanja novih odgovora te drugačijih perspektiva i historijskih objašnjenja.

³⁵ Ibid., 17.

³⁶ Ibid., 639.

³⁷ Osim u knjizi *The Furies*, Mayer takve komparacije osobito provlači i u knjizi *Why Did the Heavens Not Darken?*.